

॥ प्रकरण पहिले ॥

प्रकरण पहिले

श्री. प्रभाकर पेंढारकर यांचा जन्म कोल्हापूर मध्ये झाला. शालेय शिक्षण विद्यापीठ हायस्कूल व महाविद्यालयीन शिक्षण राजाराम कॉलेज येथे झाले सुट्टीत महाराष्ट्र व विशेषतः सत्याद्रीच्या कडीकपा-यात खूप भटकंती केली, पुढे फिल्मस् डिव्हिजन मध्ये काम करू लागल्यावर कोल्हापूर, पूणे, मुंबई हा परिसर बदलला आणि नोकरीच्या निमित्ताने भारतदर्शनाचा योग आला.¹

प्रभाकर पेंढारकर हे 1961 पासून फिल्म डिव्हिजन मध्ये नोकरीस लागले.² तेथे त्यांना वेगवेगळी कामे करावी लागत त्यातच त्यांना पुढे अनेक चित्रपट कथा वाचावयास व पहावयास मिळाल्या. वेगवेगळ्या कथांमध्ये आलेले मानवी जीवन, तेथील वातावरण, परिस्थिती नैसर्गिक सौंदर्य, मानवी स्वभाव दिसून आले. व त्यांच्या मनामध्ये एक कल्पना आली व त्यांनी लेखन करावयास सुरुवात केली. प्रभाकर पेंढारकर यांनी आपल्या परीने वाङ्मयीनदृष्ट्या लेखन करावयास सुरुवात केली. त्यांनी लिहिलेल्या कादंब-या

- 1) प्रतिका
- 2) हरवलेला मधुचंद्र
- 3) अरे संसार संसार
- 4) रारंगढांग आणि
- 5) चितार लाल झाला इ.

तसेच त्यांनी लिहिलेल्या कथा- रविवार सकाळ व दिवाळी अंकातून प्रसिद्ध झालेल्या आहेत. त्यांनी लिहिलेल्या पटकथा व संवाद - ' भाव तेथे देव ' प्रीत तुझी माझी,' बाल शिवाजी इ. लिखाण केलेले आहे. तसेच अनुबोधपट (डॉक्युमेंटरी) जवळ- जवळ 40 कथा लिहिलेल्या आहेत.³

त्यांनी लिहिलेल्या ' रारंगढांग' कादंबरीला साहित्य अकादमीचे पारितोषक मिळालेले आहे व आपोआपच लोकांचे या कादंबरीकडे लक्ष वेधले गेले ' रारंगढांग ' या कादंबरीत आलेले वातावरण हे अगदीच अपरिचयाचे आहे. यातील व्यक्तिरेखा ह्या सर्वसामान्य माणसाच्या जीवनात येणा-या नाहीत.

तशाच प्रकारच्या त्यांच्या कादंब-या म्हणजे ' प्रतिका ' व ' चितार लाल झाला ' होत. त्यात वेगवेगळ्या प्रकारचे वातावरण आकर्षक वाचकास पहावयास मिळाले आहे तसे पहावयास मिळाले तरी याबाबतच साम्य सांगणे अवघड आहे.

' रारंगढांग ' कादंबरीमध्ये सैनिक जीवनाचा आढावा घेतला व हैद्राबाद येथील मिलटरी चीफ इंजिनियर व श्री शर्मा शिवाय सैन्यातून निवृत्त झालेले कॅप्टन खांबळे यांच्याबरोबर झालेल्या चर्चेतून या कादंबरीचा जन्म झाला. यामधील भाषाशैली, नाटयपूर्णता, लेखन या गोष्टी व्यवस्थितपणे हाताळलेल्या आहेत. म्हणून ही कादंबरी वेगळ्याच प्रकारचा ठसा वाचकांच्या मनावर बिंबवून जाते.

प्रभाकर पेंढारकरांची दुसरी कादंबरी 'अरे संसार संसार' होय. यामध्ये फार प्रमाणात वेगळ्या प्रकारचा विचार मांडलेला आहे. परंतु काही मुद्दे तसेच आलेले आहेत. यथात्रांचा लेखकाला जवळून परिचय झालेला आहे. या कादंबरीमध्ये हे अगदी कटाक्षाने मांडलेले आहे. कारण लेखकाचा असा दृष्टीकोन होता की आपली कादंबरी सर्वसामान्य लोकांपर्यंत पोहचार्वी कारण ही कादंबरी म्हणजे स्त्रीजीवनावरील आहे. यामध्ये स्त्रीजीवनाची हृदयस्पर्शने उलघडून दाखविली आहेत.

'प्रतिक्षा' ही कादंबरी भारत-पाक युद्धावरील आहे. या युद्धामध्ये मानवी जीवनावर झालेला परिणाम या कादंबरीत पहावयास मिळतो. या कादंबरीमधील सर्वच घटना, प्रसंग, अडथळे त्यातून वाचकांची उत्कंठा जागृत करण्याचा प्रयत्न कसा घडत जातो. हे मांडण्याचा प्रयत्न लेखकाने केला आहे.

वरील सर्व वाङ्मयावरून असे दिसून येते की प्रभाकर पेंढारकरांनी वास्तवातील अनुभव जसाच्या तसा आणण्याचा प्रयत्न केला आहे.

वार्तापट दिग्दर्शक म्हणून काम

प्रभाकर पेंढारकर यांनी 1961 साली फिल्म डिव्हिजनमध्ये काम करावयास सुरुवात केली. जवळ जवळ 60 ते 70 फिल्मचे दिग्दर्शक व निर्माता म्हणून काम केले.⁴

वार्तापट म्हणजे News Reels यामध्ये अनुबंधपर बालचित्रे व व्यावसायिक चित्रपट असे प्रकार आहेत. या सर्वांमध्ये फिल्म हेच माध्यम आहे. परंतु प्रत्येकाची वेगवेगळी वैशिष्ट्ये आहेत. यामध्ये बरेच लोक एकाच प्रकारच्या विभागामध्ये प्राविण्य मिळविण्याचा प्रयत्न करत असतात. परंतु सुदैवाने लेखकाला (प्रभाकर पेंढारकरांना) सर्वच विभागात काम करण्याची संधी लाभली व या कामाबाबत त्यांना काही सन्मानही लाभले.

तसेच या सन्मानाचा लाभ त्यांना पुढील कामासाठी मिळाला तो म्हणजे दिग्दर्शकाचे काम होय. तसेच काही दिग्दर्शकांच्या हाताखाली काम करून त्यांचे वेगवेगळे अनुभव मिळाले. याच अनुभवाचा परिणाम त्यांच्या लिखाणावर झाला. विशेषतः फिल्म ह्या माध्यमाचा परिणामही लेखकांच्या लिखाणावर झाला. लेखकांनी काही फिचर फिल्म तयार केल्या, परंतु मुख्यतः निर्मितीचे क्षेत्र. डॉक्युमेंटरी हे साहित्याने त्यांच्या लिखाणात वास्तवतः आलेली आहे, काल्पनिकता आलेली नाही.

फिल्म डिव्हीजनमध्ये काम करित असताना काही फिल्म भारतीय रक्षक मंत्रालयाकरिता होत्या. त्याकरिता लेखकाला वेगवेगळ्या ठिकाणी जावे लागे. यामध्ये आग्याला पॅराट्रेनिंग स्कूलवर एक फिल्म तयार केली व त्यातून 'प्रतिक्षा' ही कादंबरी जन्माला आली. याच कामामध्ये हिमालयामध्ये जावे लागले. व या अनुभवातून, वातावरणातून 'आणि चिनार लाल झाला', 'रारंगढंग', 'हरवलेला मधुचंद्र', या कादंब-या लिहिल्या. तसेच 'अरे संसार संसार', 'आज अचानक गाठ पडे', याही कादंब-या लिहिल्या.

सारांश-वार्तापट व दिग्दर्शक म्हणून काम करित असतानाच त्यांना लेखन करण्याची आवड निर्माण झाली व त्यांनी कादंब-या, पटकथा इ. चे लेखन केले.

विविध ठिकाणचे अनुभव

प्रभाकर पेंढारकरांना फिल्म निर्मितीच्या निमित्ताने सर्व भारतभर प्रवास करावा लागत असे. भारतातील वेगवेगळ्या ठिकाणचे चित्रण करित असताना त्याठिकाणचा अनुभव त्यांनी आपल्या कादंब-यामध्ये आणलेला आहे व प्रत्येक कादंबरी त्यांच्या अनुभवातून निर्माण झालेली आहे. त्यांची पहिली कादंबरी 'प्रतिक्षा' ज्यावेळी लेखक पॅराशुटवर फिल्म तयार करण्यासाठी आग्रा या ठिकाणी पॅराट्रेनिंग स्कूलमध्ये जवळजवळ दोन महिने राहिले होते. साहजिकच त्यांनी पॅरासैनिक मराठी साहित्यात आणला. व नव्विनच वैशिष्ट्ये त्यांनी कादंबरीत आणली. 'रारंगढंग' मधील इजिप्शनर काश्मीरवरील फिल्म तयार करण्याच्या निमित्ताने तेथील अनुभव हे 'आणि चिनार लाल झाला', मुंबईमधील वातावरण 'अरे संसार संसार' या कादंबरीमध्ये पहावयास मिळते.

वेगवेगळ्या ठिकाणी फिल्म तयार करण्यासाठी गेल्यावर तेथील अनेक अनुभव अनुभावयास

मिळाले. तेच अनुभव कादंबरीमध्ये उमटलेले आहेत. 'रारंगदांग' मधील ऑफिसर्स, मेस, सतलज किनार कैलास, रारंगदांग, तेथील गुरखे, लोकल लेबर, ब्रिगेडियर्स, कर्नलस, रस्ता बांधणी, लहरी निसर्ग, बर्फ, थंडी याचा सर्व अनुभव लेखकाने स्वतः अनुभवलेले आहेत. याच वास्तव अनुभवाचा परिणाम त्यांच्या कादंबरी लेखनावर झालेला पहावयास मिळतो.⁵

लेखकाचे वास्तव जीवन

प्रभाकर पेंढारकर यांचे जन्मस्थळ कोल्हापूर असून त्यांचे शिक्षण विद्यापीठ हायस्कूल कोल्हापूर व राजाराम कॉलेज कोल्हापूर येथे झाले. सर्व बालपण कोल्हापूरमध्येच गेले. सुट्टीमध्ये महाराष्ट्रामध्ये भटकंती करत त्यांना फिल्म डिव्हिजनमध्ये नोकरी मिळाली आणि कोल्हापूर-पुणे-मुंबई असा वारंवार प्रवास होऊ लागला.

तसे पाहिले तर इतर लेखकांसारखेच प्रभाकर पेंढारकरांचे जीवन आहे. परंतु त्यांना फिल्म डिव्हिजनमध्ये नोकरी असल्यामुळे संपूर्ण वेळ कादंबरी लेखनाकडे द्यावयास फुरसत मिळत नव्हती. तरीही वेळात वेळ काढून त्यांनी लिखाण केले. 1961 मध्ये नोकरीस सुरुवात झाली. 60-70 फिल्मचे दिग्दर्शक व निर्माता म्हणून काम केले. ज्याठिकाणी फिल्म तयार करावयाची त्या त्या ठिकाणी जाऊन कोणत्याही वातावरणात उन्हाळा असो, पावसाळा असो किंवा हिवाळा असो कोणत्याही ऋतुत काम करावे लागे. एखाद्या तऱ्हाची फिल्म तयार करावयाची असल्यास त्यासाठी दोन-दोन महिने राबावे लागते. हे त्यांनी स्वतः अनुभवलेले आहे. काश्मीरसारख्या ठिकाणचे निसर्गसौंदर्य तेथील थंडी, वातावरण, राहणीमान हे ही त्यांनी अनुभवलेले आहे.

आज रोजी लेखक मुंबईसारख्या ठिकाणी रहात असले तरीही तेथील जीवनाचा काही अंशी परिणाम त्यांच्या कादंबरीत दिसून येतो. मुंबईसारख्याच ठिकाणी फिल्म तयार करीत असतानादेखील त्यांना त्रास सहन करावा लागतो. हे त्यांनी आपल्या 'अरे संसार संसार' या कादंबरीमध्ये मांडलेले आहे.

लेखकाने स्वतः काही अनुभव घेतलेले आहेत, सुख-दुःखाचे, धकाधकीचे जीवन अनुभवलेले आहे. फिल्म डिव्हिजनमध्ये काम करीत असताना त्यांचा बराच वेळ फाईल्स आणि मिटिंग यामध्ये जात असे. लेखकाला शेवटी फिल्म डिव्हिजनमध्ये डेप्युटी चीफ प्रोड्युसर म्हणून पद मिळाले.⁶ त्या पदावरून प्रभाकर

पेंढारकर निवृत्त झाले. आज रोजी अर्धी राहिलेली फिल्म पूर्ण करित असून ते सर्व कुटूंबाची जबाबदारी सांभाळत आहेत.

चित्रणावर भर: -

प्रभाकर पेंढारकरांच्या लेखनात सैनिकी जीवनावर भर दिलेला दिसून येतो 'प्रतिक्षा' हि कादंबरी भारत-पाक युद्धावरील असून 'रारंगढंग' या कादंबरीमध्ये काही सैनिकी जीवन आलेले दिसते. तसेच 'आणि चिनार लाल झाला' या ही कादंबरीत सैनिकी जीवन पहावयास मिळते. परंतु लेखक काही स्वतः कोणत्याही सैन्यात भरती झालेला नव्हता. परंतु फिल्म तयार करित असताना कधी कधी त्या फिल्ममध्ये सैनिकाचे जीवन येत असे त्याचा परिणाम लेखकाच्या काही कादंब-यांमध्ये दिसून येतो. परंतु त्यांच्या इतर काही कादंब-यांमध्ये सर्वसामान्य व्यक्तित्ते चित्रणही पहावयास मिळते.

'अरे संसार संसार' या सारख्या कादंब-यामधून उत्कंठा आणि संघर्ष याचे चित्रण पहावयास मिळते. हे चित्रण सर्वच क्षेत्रातील असून ते त्यांनी चित्रित केलेले आहे. हे केलेले चित्रण वाचकांला व लेखकाला मोहित करणारे आहे. त्यांच्या कादंबरीचे कथानक कोठे घडते व लेखकाची जीवन पद्धती, त्याच्या कामाचे क्षेत्र या सर्व बाबींचा परिणाम त्यांच्या लिखाणावर झालेला आहे.

वरील सर्व बाबींचा विचार करता असे लक्षात येते की लेखकाने कादंबरी लेखनास घेतलेली प्रेरणा, अनुभवाचे भावविश्व, त्यांच्या मनाचा मोकळेपणा सहृदयता, आणि सविदनक्षमता या गोष्टी लेखकाने आपल्या कादंबरीत मांडलेल्या आहेत. यावरून असे लक्षात येते की हा वेगळ्या प्रकारचे लेखन करणारा आहे. कारण त्यांनी आपली कादंबरी व कथानक ही ठराविक साच्यात न बसविता वेगवेगळ्या वातावरणातील परिस्थितींनुसार व्यक्तीची व्यक्तिचित्रणे त्यात मांडलेली आहेत. त्यामुळे त्यांच्या कादंबरीमध्ये सैनिकी जीवन पहावयास मिळते. असे असले तरीही सर्वच कादंबरीमध्ये सैनिकी जीवन आलेले नसून प्रत्येक कादंबरी मध्ये व्यक्तिचित्रण वेगवेगळे आलेले आहे. हेच त्यांच्या कादंब-यांचे वैशिष्ट्य होय.

निष्कर्ष :

प्रभाकर पेंढारकरांच्या कादंबरीच्या वाङ्मयीन परिचयाचा अभ्यास केला असता त्यांनी आपल्या आयुष्यामध्ये फिल्म डिव्हिजनमध्ये नोकरी लागल्यापासून कादंबरी लेखनास सुरुवात केली असे दिसून येते. त्यांनी वार्तापट व दिग्दर्शक म्हणून काम करित असताना आलेले अनुभव, फिल्म तयार करण्यासाठी वेगवेगळ्या ठिकाणी प्रवास करावा लागला त्यामध्ये त्यांना आलेला अनुभव, तेथील वातावरण, निसर्ग सौंदर्य यांचा परिणाम त्यांच्या कादंब-यामध्ये पहावयास मिळतो.

तसेच त्यांनी आपल्या आयुष्यात स्वतः अनुभवलेले अनुभव वास्तवरूपात आपल्या कादंब-यामध्ये व कथामध्ये मांडलेले आहेत. व्यक्तिचित्रणही त्यांनी हुबे-हुबे रेखाटले आहे. सैनिकी पेशामध्ये नोकरी करित असल्यासारखे सैनिकी जीवन त्यांच्या काही कादंब-यामध्ये आलेले आहे. परंतु लेखक काही सैन्यात नोकरी करित नव्हते हे आश्चर्य सांगायचे वाटते. याचे कारण म्हणजे ते कादंबरीतील पात्राशी एकरूप झालेले आहेत. त्यांचे दुसरे वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांची कादंबरी ही एकाच साच्यातील आहे. वेगवेगळे वातावरण, व्यक्तिचित्रणे, सृष्टिसौंदर्य ही त्यांच्या वेगवेगळ्या कादंब-यामध्ये अवतरलेली आहेत. म्हणून त्यांच्या कार्याला व कादंबरीला साहित्य अकादमीचे पारितोषक मिळालेले आहे. व त्यांच्या ' रारंगढांग ' सारख्या कादंब-यांना आकाशवाणीवर येण्याची संधी लाभलेली आहे. अशाप्रकारे प्रभाकर पेंढारकरांच्या वाङ्मयीन व्यक्तिमत्त्वाचा परिचय झाल्यानंतर आपणास त्यांच्या ' प्रतिक्षा ' व ' अरे संसार संसार ' या दोन कादंब-यांचे विशेष पहावयाचे आहेत.

xx संदर्भ टिपा xx

xx प्रकरण पहिले xx

1. प्रभाकर पेंढारकरांचे ता. 15 जुलै 1993 चे पत्र, क्रमांक 6.
2. प्रभाकर पेंढारकरांचे ता. 25 डिसेंबर 1992 चे पत्र क्रमांक 2.
3. उनि ता. 28 नोव्हेंबर 1992 चे पत्र क्रमांक 1.
4. उनि ता. 25 डिसेंबर 1992 चे पत्र क्रमांक 2.
5. उनि ता. 15 एप्रिल 1993 चे पत्र क्रमांक 5.
6. उनि ता. 15 एप्रिल 1993 चे पत्र क्रमांक 5.
7. उनि ता. 15 एप्रिल 1993 चे पत्र क्रमांक 5.